

Waldemar Chrostowski

Księga Nahuma w kontekście asyryjskiej diaspory Izraelitów

Collectanea Theologica 81/4, 7-28

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

WALDEMAR CHROSTOWSKI, WARSZAWA

**KSIĘGA NAHUMA
W KONTEKŚCIE ASYRYJSKIEJ DIASPORY IZRAELITÓW**

Księga Nahuma nie zawiera żadnych informacji o jej autorze, z wyjątkiem znajdującej się w dwuczłonowym nagłówku: „Wyrocznia przeciw Niniwie. Księga widzenia Nahuma Elkoszyty” (1,1). Pierwszy człon nagłówka („Wyrocznia przeciw Niniwie”) ma związek z kształtowaniem się kanonu ksiąg świętych¹ i może być traktowany jako właściwy tytuł całej księgi.² Natomiast podane w drugim członie imię proroka wywodzi się od rdzenia נחם, „pocieszać, „współczuć”, i ma znaczenie „pocieszenie”, „pocieszyciel”,³ streszczając najważniejsze rysy oraz cel jego posłannictwa.

Kluczowe dla dokładniejszej identyfikacji Nahuma jest wyrażenie „Elkoszyta”, które zostało urobione od nazwy miejscowości Elkosz, ale nie wiadomo, gdzie się ona znajdowała. Wszystkie domysły sprowadzają się do dwóch tradycji: mezopotamskiej i palestyńskiej.⁴ Wielu zwolenników ma lokalizacja mezopotamska,⁵ identyfikująca Elkosz z miastem Al-Qush, położonym w pobliżu Mosulu, nieopodal starożytnej Niniwy.⁶ Na jej uzasadnienie przytacza się argument, że również w naszych czasach miejscowość jest celem pielgrzymek

¹ Zob. G. M. Tucke r, *Prophetic Superscriptions and the Growth of the Canon*, w: G. W. Coats, B. O. Long (red.), *Canon and Authority*, Philadelphia 1977, s. 56-70.

² J. M. P. Smith, *A Critical and Exegetical Commentary on Nahum*, International Critical Commentary, Edinburgh 1911, s. 284-287; zob. więcej M. A. Sweeney, *Nahum*, w: D. W. Co t t e r (red.), *The Twelve Prophets*, Berit Olam. Studies in Hebrew Narrative & Poetry, t. 2, Collegeville, Mi. 2000, s. 422-426.

³ Zob. P. Sze f l e r, *Księga Nahuma*, w: S. Ł a c h (red.), *Księgi Proroków Mniejszych*, Pismo Święte Starego Testamentu XII/2, Poznań 1968, s. 11-12.

⁴ Por. W. Ch r o s t o w s k i, *Księga Nahuma jako świadectwo asyryjskiej diaspory Izraelitów*, w: t e n ż e, *Asyryjska diaspora Izraelitów i inne studia*, Rozprawy i Studia Biblijne 10, Warszawa 2003, s. 69-72.

⁵ Obszernie zob. P. Sze f l e r, *Księga Nahuma*, s. 12-15.

⁶ M. A. Sweeney, *Nahum*, s. 420.

do grobu Nahuma.⁷ Dużym poparciem cieszy się także umiejscowienie palestyńskie.⁸ Już Hieronim twierdził, że Elkosz było usytuowane na terenie Galilei i identyfikował je z wioską Elkesai lub Hilkesi, być może El-Kauzeh nieopodal Jeziora Galilejskiego.⁹ Współcześnie odżyła sugestia, którą w starożytności przedstawił Pseudo-Epifaniusz,¹⁰ że Elkosz znajdowało się w pobliżu Jerozolimy, czyli na terenie Królestwa Judy¹¹. Za lokalizacją palestyńską opowiada się m.in. G. Ravasi,¹² upatrując w nagłówku trzy fundamentalne odniesienia Księgi Nahuma: imię autora („pocieszenie”), ojczyzna (niemożliwa do zlokalizowania, lecz położona na terenie ziemi Izraela miejscowość Elkosz) oraz przewodni temat proroctwa (Niniwa, stolica Asyrii).

Czas i miejsce powstania Księgi Nahuma – stan badań

Księga Nahuma stanowi rozbudowane napomnienie bądź potępienie prorockie,¹³ wyrok wydany z wyraźnym podtekstem religijno-teologicznym, skierowany przeciw Niniwie, stolicy imperium asyryjskiego. Tekst, opracowany z wielką starannością, jest uznawany za jeden z najlepszych przykładów biblijnej poezji hebrajskiej.¹⁴ Z tego względu jest trudny, a nawet w pewnym sensie niemożliwy do

⁷ W piśmiennictwie polskim zob. J. K r u s z y ń s k i, *Proroctwo Nahuma*, Lublin 1926, s. 12; P. S z e f l e r, *Księga Nahuma*, s. 12; por. T. B r z e g o w y, *Pan jest cierpliwy, ale sprawiedliwy (Księga Nahuma)*, w: T. B r z e g o w y, J. F r a n k o w s k i, M. G o ł ę b i e w s k i (red.), *Wielki świat starotestamentalnych proroków. Od początków prorocyizmu do Niewoli Babilońskiej*, Wprowadzenie w Myśl i Wezwanie Ksiąg Biblijnych 4, Warszawa 2011, s. 169.

⁸ Obszernie zob. P. S z e f l e r, *Księga Nahuma*, s. 15-17.

⁹ M. A. S w e e n e y, *Nahum*, s. 420, 424.

¹⁰ K. J. C a t h c a r t, *Nahum, Theology of*, w: W. A. V a n G e m e r e n (red.), *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*, t. 4, Paternoster Press 1997, s. 962.

¹¹ U. C a s s u t o, *La patria del profeta Nahum*, *Giornale della Società Asiatica Italiana* 26/1973, s. 241-302; tak samo: I. N o w e l l, *Księga Nahuma*, w: R. E. B r o w n, J. A. F i t z m y e r, R. E. M u r p h y (red.), W. C h r o s t o w s k i (red. nauk. wyd. pol.), *Katolicki komentarz biblijny*, Prymasowska Seria Biblijna 17, Warszawa 2004², s. 854.

¹² G. R a v a s i, *I Profeti*, Parola di Vita, Milano 1987, s. 165.

¹³ Na temat tego gatunku literackiego, występującego także w innych miejscach Biblii, zob. obszernie: A. G r a f f y, *A Prophet Confronts His People. The Disputation Speech in the Prophets*, *Analecta Biblica* 104, Rome 1984; por. D. F. M u r r a y, *The Rhetoric of Disputation. Re-examination of a Prophetic Genre*, *Journal for the Study of the Old Testament* 38/1987, s. 95-121.

¹⁴ Zob. obszernie: L. A l o n s o - S c h ö k e l, J. L. S i c r e D i a z, *I profeti*, Roma 1984, s. 1223-1239; D. L. C h r i s t e n s e n napisał: „The Hebrew text of Nahum bears the mark of original musical composition and performance within an ancient Israelite liturgical setting. Hence, the hand that shaped this sophisticated work of literary art is that of an author/compo-

przetłumaczenia na języki obce, co było widać zarówno w starożytności (Biblia Grecka, Wulgata), jak i w naszych czasach. Udane przekłady tej księgi należą do rzadkości.

Księga składa się z dwóch zasadniczych części,¹⁵ poprzedzonych nagłówkiem (1,1) postrzeganym jako jej podwójny tytuł¹⁶. Część pierwszą (1,2 – 2,3), przedstawiającą walkę o zasięgu kosmicznym, tworzy poemat akrostychiczny (1,2-8) oraz seria zapowiedzi sądu nad Niniwą, którym towarzyszą zapowiedzi wybawienia tych, którzy dotąd byli przez nią uciskani (1,9 – 2,3). Część druga (2,4 – 3,19) to poetycki opis zagłady Niniwy, w którym dominują trzy wątki tematyczne: zniszczenie i plądrowanie miasta (2,4-14), ironiczna lamentacja nad zburzonym i spustoszonej miastem (3,1-7) oraz kolejna seria wypowiedzi przeciw Niniwie (3,8-19).

Bardzo wiele uwagi i energii poświęcono ustaleniom odnośnie do czasu i miejsca działalności proroka Nahuma. Datowanie jego przesłania oscyluje między 667/663 r. przed Chr. jako *terminus a quo*, a okolicznościami, które poprzedziły lub nastąpiły po wydarzeniach 612 r. przed Chr. jako *terminus ad quem*.¹⁷ Pierwsza z tych dat ma związek ze wzmianką w Na 3,8 o zburzeniu Teb przez Assurbanipala podczas asyryjskiej interwencji zbrojnej w Egipcie, natomiast druga nawiązuje do zagłady Niniwy i upadku państwa nowoasyryjskiego spowodowanego przez najazd Babilończyków i Medów. Ten okres w historii Asyrii, trwający nieco ponad pół wieku, był niezwykle burzliwy. Państwo nowoasyryjskie przeżywało coraz większy kryzys wewnętrzny, podczas gdy wzmacniała się Babilonia i Media, wyrastając na kolejnych hegemonów Bliskiego Wschodu.

ser”;¹⁵ t e n ż e, *Nahum*, w: J. L. M a y s (red.), *Harper's Bible Commentary*, San Francisco 1988, s. 736.

¹⁵ Zaproponowany został także podział Księgi Nahuma na trzy zasadnicze części, określone jako hymn (1,2-8), ballada (2,2-11) i oda (3,1-4.8.11), połączone łącznikami, dzięki którym stanowią spójną całość; zob. H. S c h u l z, *Das Buch Nahum. Eine redaktionskritische Untersuchung*, BZAW 129, Berlin 1973; B. P e c k h a m, *History and Prophecy. The Development of Late Judean Literary Traditions*, The Anchor Bible Reference Library, Doubleday 1993, s. 396-405.

¹⁶ J.-D. M a c c h i, *Nahoum*, w: Th. R ö m e r, J.-D. M a c c h i, Ch. N i h a n (red.), *Introduction à l'Ancien Testament*, Le Monde de la Bible 49, Genève 2009, s. 516-517; por. zvl. M.A. S w e e n e y, *Concerning the Structure and Generic Character of the Book of Nahum*, *Zeitschrift für alttestamentliche Wissenschaft* 104/1992, s. 366-377.

¹⁷ Syntezę odnośnych dociekań zob. np. w: R. M a s o n, *Micah, Nahum, Obadiah*, *Old Testament Guides*, Sheffield 1991, s. 59-61.

Jedno i drugie datowanie Księgi Nahuma ma swoich zwolenników. Uczeni, którzy opowiadają się za pierwszym,¹⁸ twierdzą, że księga powstała wkrótce po zburzeniu Teb, gdyż pamięć o tym wydarzeniu jest w niej bardzo żywa. Rzecznicy tego stanowiska podkreślają, że Teby zostały rychło odbudowane, a więc wzmianka o ich zburzeniu nie miałaby sensu wówczas, gdy odbudowa miasta stała się faktem.¹⁹ Księga mogła więc powstać między 652 a 648 r. przed Chr., kiedy, po okresie świetności i potęgi, imperium asyryjskie zaczęło się chwiać w posadach, zaś na horyzoncie jego bliskiej przyszłości stały się widoczne oznaki dekadencji i upadku. Wysłunięto domniemanie, że takie nastroje przywiodły Manassesa, króla Judy, do wzniecenia buntu przeciw panowaniu Asyryjczyków.

Druga, znacznie liczniejsza, grupa uczonych łączy powstanie Księgi Nahuma z upadkiem Niniwy. Podkreśla się, że wzmianka o zniszczeniu Teb nie dotyczy aktualnego wówczas wydarzenia, bo wydaje się niemożliwe, by już w połowie VII w., czy niedługo później, ktoś przewidywał bądź zapowiadał rychły koniec Niniwy i Asyrii.²⁰ Wysłunięto sugestię, że Księga Nahuma „została zredagowana prawdopodobnie w tym czasie, kiedy śmierć Assurbanipala (632 r. przed Chr.) rozbudziła nacjonalistyczne uczucia Żydów” i stanowiła „ważny wkład w religijną i polityczną reformę, która została ukończona ok. 622 r. przed Chr.”²¹ Uściślając te domysły, K. J. Cathcart²² uważa, że nauczanie Nahuma pochodzi z ok. 625 r. przed Chr., gdy w Babilonii doszedł do władzy Nabopolassar, który niemal natychmiast stanowiąc śmiertelne zagrożenie dla Asyrii chylącej się coraz bardziej ku upadkowi. Ten sam autor nadmienia, że równie możliwy czas działalności proroka stanowi też 614 r. przed Chr., kiedy Medowie podbili Assur, co w zasadzie przesądziło o tragicznym losie Niniwy. Jednak o wiele bardziej prawdopodobne jest datowanie przesłania Nahuma

¹⁸ C.-A. Keller, R. Villeumier, *Michée, Nahoum, Habacuc, Sophonie*, Commentaire de l'Ancien Testament XIb, Neuchâtel 1971, s. 102-105; K. Spronk, *Nahum*, Historical Commentary on the Old Testament, Kampen 1992, s. 12-13.

¹⁹ Zob. D.L. Christensen, *The Book of Nahoum. A History of Interpretation*, w: J. W. Watts, P.R. House (red.), *Forming Prophetic Literature. Essays on Isaiah and the Twelve in Honor of John D.W. Watts*, JSOT.S 235, Sheffield 1996, s. 187-194.

²⁰ M. A. Sweeney, *Nahum*, s. 444.

²¹ S. Ausin, *Księga Nahuma*, w: W. F. Farmer (red.), W. Chrostowski (red. nauk. wyd. pol.), *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego. Komentarz katolicki i ekumeniczny na XXI wiek*, Warszawa 2001, s. 1041.

²² K. J. Cathcart, *Nahum: Theology of*, s. 962.

na czas klęski Niniwy i – poza sporadycznymi wyjątkami – właśnie ten pogląd dominuje obecnie wśród komentatorów księgi.²³ Nie ma jednak zgody co do odpowiedzi na pytanie, czy chodzi o lata, które poprzedziły to dramatyczne wydarzenie, to jest o profetyczną zapowiedź zagłady stolicy Asyrii, czy też w księdze znalazła wyraz perspektywa *ex post*, to jest nawiązanie do zagłady miasta, która była już faktem. Inaczej mówiąc, czy autor orędzia Księgi Nahuma jeszcze ogląda miasto i zapowiada jego dramatyczny koniec, czy raczej – oglądając ruiny – przedstawia zagładę dumnej i potężnej niegdyś stolicy. Część autorów²⁴ upatruje w Księdze Nahuma zapowiedź dramatu, który miał wkrótce nastąpić. Inni,²⁵ usiłując godzić treść przesłania z jego formą, w której dopatrują się kontekstu kultowego, łączą powstanie Księgi Nahuma z obchodami Nowego Roku w 612 r. przed Chr. w świątyni jerozolimskiej, przeżywanymi szczególnie uroczyscie krótko po upadku znenawidzonej Asyrii. Ta teza, jak trafnie zauważył J.-D. Macchi,²⁶ starając się godzić aspekty kultowe i psalmiczne z zapowiedziami zagłady, jakie następują później, jest dzisiaj rzadko reprezentowana.

Osobne problemy nastęrcza ustalenie pierwotnego kontekstu geograficzno-topograficznego Księgi Nahuma, czyli umiejscowienie jej powstania. Również w tym przedmiocie zdania uczonych są podzielone: jedni opowiadają się za powstaniem księgi w środowisku judzkim, inni – w środowisku asyryjskim. Najdalej posunął się J. Jeremias, sugerując, że pierwotne wyrocznie, które ten uczony stara się pieczołowicie rekonstruować, dotyczyły nie Niniwy lecz Judy.²⁷ Wychodzi on z założenia, że prawdziwi prorocy z okresu przed wygnaniem babilońskim kierowali swoje nauczanie i wyrocznie pod adresem Izraela i Judy, a dopiero po powrocie z wygnania zostały one przepracowane na nowo i zredagowane tak, by potępić wrogów

²³ Streszcza go opinia, którą wyraził M.A. Sweeney: „Insofar as the force of the argument depends upon the ability to point to the actual downfall of Nineveh, whether it is eminent or already accomplished, the book must be dated near 612 B.C.E.”; tenże, *Nahum*, s. 425.

²⁴ Ten punkt widzenia dominuje w następujących komentarzach do Księgi Nahuma: K. Elliger, *Das Buch der zwölf Kleinen Propheten*, Das Alt Testament Deutsch 25, Göttingen 1964²; B. Renaud, *Michée-Sophonie-Nahum*, Sources Bibliques, Paris 1987.

²⁵ P. Humbert, *Le problème du livre de Nahoum*, RhPhR 12/1932, s. 1-15; por. J. B. Linsopp, *Storia della profezia in Israele*, Biblioteca biblica 22, Brescia 1997, s. 156.

²⁶ J.-D. Macchi, *Nahoum*, s. 518.

²⁷ J. Jeremias, *Kultprophetie und Gerichtsverkündigung in der späten Königszeit Israels*, WMANT 35, Neukirchen-Vluyn 1970, s. 11-55.

Judy symbolizowanych przez całkowicie zdevastowaną Niniwę. Jej los miałby przynosić ulgę i pocieszenie żydowskim repatriantom do Jerozolimy i prowincji Judy oraz być przestrogą dla wszystkich okolicznych nieprzyjaciół, by nie podzielili losu zburzonej i splądrowanej stolicy Asyrii.

W ocenie stanowiska J. Jeremiasa należy podkreślić cztery elementy. Po pierwsze, stanowi ono wręcz podręcznikowy przykład rygorystycznego zastosowania w analizie księgi biblijnej metody historyczno-krytycznej, która z góry zakłada, że tekst księgi, zanim przybrał kanoniczny kształt, musiał przejść długi i złożony proces przekazu i redakcji. Po drugie, założenie, że nauczanie proroków przedwygnaniowych miało na względzie jedynie obie części podzielonej monarchii Izraela, jest bez pokrycia, ponieważ ich orędzie znamienuje to, że w każdych okolicznościach wiarygodnie przemawiali w imieniu Boga. Po trzecie, zarówno rekonstrukcja domniemyanych etapów powstawania tekstu, jak i próba ustalenia tzw. pierwotnych jednostek literackich jest czysto hipotetyczna, a więc w gruncie rzeczy nie można jej przekonująco potwierdzić ani też zdecydowanie wykluczyć, umyka bowiem solidnej argumentacji. Po czwarte, narzędzia krytyki literackiej wykorzystane przez J. Jeremiasa są tak wyrafinowane i „nowoczesne”, że trudno przyjąć, iż nadają się do interpretacji starożytnego tekstu.

Preferencję dla łączenia powstania Księgi Nahuma z Królestwem Judy widać także w rozstrzygnięciach proponowanych przez innych autorów.²⁸ Punkt wyjścia stanowi podkreślenie, że wyrocznie są wyraźnie skierowane przeciw obcemu narodowi, podobnie jak jest to np. w Księdze Ezechiela. Wypowiedzi Nahuma miały podtekst kultowy, a jednocześnie stanowiły wyraz określonych zapatrywań i przedsięwzięć politycznych. Na tych dwóch filarach opierało się jego orędzie. Joseph Blenkinsopp jest zdania, że odzwierciedla ono politykę prowadzoną w Królestwie Judy za panowania Jozjasza (640-609) i na potwierdzenie przytacza trzy argumenty: język mityczny, który dominuje w teofanii, tytuł „Jahwe zastępów” (Na 2,13; 3,5) oraz brak

²⁸ Nie wyrażają oni jednak swoich poglądów na ten temat tak kategorycznie, jak uczynił to T. B r z e g o w y: „Jako miejsce pochodzenia Nahuma wchodzi w grę Asyria, Galilea, ale niewątpliwie racji przemawia za Judeą czy nawet Jerozolimą”; t e n ż e, *Pan jest cierpliwy, ale sprawiedliwy*, s. 166; tak samo w: t e n ż e, *Prorocy Izraela*, cz. II, *Academica* 19, Tarnów 2003³, s. 133. Niestety, autor nie uzasadnia swojego stanowiska.

jakiegokolwiek krytyki kultu oraz instytucji państwowych.²⁹ Zdaniem J. J. M. Roberts, trzon Księgi Nahuma należy umiejscowić w Judzie w samych początkach panowania Jozjasza, czyli w latach 640-630 przed Chr.³⁰ Dla odmiany J. Blenkinsopp,³¹ podobnie jak J. de Vries, twierdzi, że orędzie księgi pasuje do sytuacji z drugiego okresu rządów Jozjasza, zapoczątkowanego reformami religijnymi, które podjął w 622 r. przed Chr. Przesłanie Nahuma wyraża więc nastroje panujące w Jerozolimie i Judzie po doniesieniach o przyspieszonej dekadencji Asyrii, szczególnie na wieść o zagładzie Niniwy. Nahum jest postrzegany jako rzecznik i promotor uroczystego kultu sprawowanego w świątyni jerozolimskiej w celu uczczenia upadku wroga,³² być może z okazji obchodzonego jesienią, dwa miesiące po upadku Niniwy (sierpień 612 r.), Nowego Roku albo Święta Namiotów. Uroczyste świętowanie mogło się stać decydującym czynnikiem w odrodzeniu życia narodowego Judejczyków w reakcji na zakończenie trwającej prawie sto lat asyryjskiej dominacji.³³ Oceniając tę hipotezę, trzeba powiedzieć, że zręcznie stara się ona pogodzić dawniejszy pogląd P. Humberta, który podkreślał domniemane kultowe zaplecze orędzia Nahuma, z wyrazistą obecnością w nim pierwiastków politycznych. Dlatego część komentatorów³⁴ poprzestaje na ogólniejszym datowaniu przesłania Nahuma między 612 a 609 r. przed Chr., czyli między zagładą Niniwy a tragiczną śmiercią Jozjasza pod Megiddo.

Spojrzenie sytuujące genezę Księgi Nahuma w drugiej połowie VII w. przed Chr. w środowisku judzkim, kiedy to dominacja imperium nowoasyryjskiego była wciąż widoczna, upatruje w niej swoisty manifest elit duchowych Królestwa Judy przeciw wszechobecnej i opresywnej potędze Asyrii. Odnosząc się do tych domysłów, należy zauważyć, że polegają one nie tyle na wnioskach, do jakich upoważnia staranna analiza treści dzieła, ile nakładają na starożytną księgę współczesne kalki myślowe, których trzon stanowi rozeznanie, jakim dysponujemy na temat sytuacji w południowej części podzielonej

²⁹ J. Blenkinsopp, *Storia della profezia in Israele*, s. 156.

³⁰ J. J. M. Roberts, *Nahum, Habakkuk and Zephaniah*, s. 38-39.

³¹ J. Blenkinsopp, *Storia della profezia in Israele*, s. 155.

³² J. de Vries, *The Acrostic of Nahum in the Jerusalem Liturgy*, VT 16/1966, s. 476-481; por. D.L. Christensen, *The Acrostic of Nahum Reconsidered*, ZAW 87/1975, s. 17-30; por. T. Brzegowy, *Pan jest cierpliwy, ale sprawiedliwy*, s. 169.

³³ Por. J. Lindblom, *Prophecy in Ancient Israel*, s. 253.

³⁴ Np. I. Nowell, *Księga Nahuma*, s. 853.

monarchii w okresie przesilenia asyryjsko-babilońskiego. Analogicznie należy traktować również takie interpretacje orędzia tej księgi, która odczytują je w kluczu współczesnych koncepcji oraz pojęć religijnych i społecznych.³⁵

Druga grupa badaczy i komentatorów Księgi Nahuma upatruje jej genezę na terenie Asyrii. K. Spronk jest zdania, że klucza do rozeznania na ten temat należy szukać w nagłówku:³⁶ „Nahum” to nie imię, lecz pseudonim wysokiego urzędnika judzkiego na dworze asyryjskim w Niniwie. Pozostając w połowie VII w. przed Chr. na usługach asyryjskich władców, nie mógł sobie pozwolić na występowanie pod własnym imieniem i dlatego, przyglądając się zepsutej wystawności i szczerze nienawidząc swoich hegemonów, zapowiada klęskę miasta i wszystkich jego mieszkańców. Jego dobitnie antyaszyryjskie wypowiedzi przesądziły, że autor nie mógł wystąpić otwarcie i musiał ukrywać swoją prawdziwą tożsamość pod pseudonimem o dużej symbolicznej nośności. Przeciwno tej rekonstrukcji przemawia wniosek, który płynie z jej datowania: jak było możliwe powstanie i zachowanie tak dosadnych antyaszyryjskich treści – i to w bliskim sąsiedztwie potężnych władców – w warunkach trwania silnego mocarstwa, jakim z początkiem drugiej połowy VII w. przed Chr. nadal pozostawała Asyria.

Na osobną uwagę zasługuje hipoteza, którą przedłożył A. S. van der Woude.³⁷ Według niej, Nahum, przebywając na wygnaniu w Asyrii, wygłosił i opracował swoje proroctwo między 660 a 630 r. przed Chr., zapowiadając tragiczny los Niniwy w liście skierowanym do mieszkańców Judy.

Wszystkie powyższe rozwiązania i hipotezy pozwalają się sprowadzić do jednego wspólnego mianownika: ignorują istnienie asyryjskiej diaspory Izraelitów, spośród której mógł się wywodzić autor Księgi Nahuma.³⁸ Możliwość istnienia takiej diaspory, prężnej, mającej długą tradycję, była rozpatrywana i wykazywana na wiele spo-

³⁵ Np. R. Rumiński, *Patriotyzm proroka Nahuma*, w: W. J. Wysocki (red.), *Patria e commodis serviens... Być Ojczyźnie pożytecznym. Księga pamiątkowa dedykowana Prezydentowi RP Ryszardowi Kaczorowskiemu*, Warszawa 2008, s. 25-31.

³⁶ K. Spronk, *Nahum*, s. 17-19.

³⁷ A. S. van der Woude, *The Book of Nahum: A Letter Written in Exile*, Oudtestamentische Studien 20/1977, s. 108-126.

³⁸ Zdarza się, że komentatorzy Księgi Nahuma, ignorując istnienie diaspory Izraelitów w Asyrii, dokonują karkołomnego przeskoku myślowego; jeden z nich napisał: „Nie wydaje się także prawdopodobne, aby Nahum był w jednej z grup Izraelitów uprowadzonych przez Senna-

sobów.³⁹ Napomknął niegdyś o niej W. Tyloch: „Można by sądzić, że Nahum był potomkiem Izraelitów uprowadzonych do niewoli przez Asyryjczyków po zburzeniu królestwa północnego w 722 r. p.n.e. Jest to jednak mało prawdopodobne”.⁴⁰ Gdy możliwość istnienia tej diaspory nie jest w ogóle brana pod uwagę, sprzyja to wymyślaniu i mnożeniu nowych i karkołomnych hipotez. Tymczasem odpowiedź na dylematy dotyczące Księgi Nahuma można znaleźć właśnie w należyтым uwzględnieniu realiów diaspory Izraelitów w Asyrii, zwłaszcza ich obecności w asyryjskiej administracji i strukturach wojskowych.⁴¹ Nie tu miejsce, by szczegółowo przedstawić i uzasadnić wszystkie argumenty, jakie wynikają z wnikliwej analizy Księgi Nahuma, skupimy się zatem na kilku wybranych przykładach, które rzucają światło na okoliczności i miejsce powstania tego dzieła.

Nahum – prorok asyryjskiej diaspory Izraelitów

Celem niniejszej refleksji, nawiązującej do wcześniejszej publikacji na ten sam temat,⁴² jest ogólne zarysowanie problematyki badawczej, która wciąż czeka na tych, którzy się nią szczegółowo i kompetentnie zajmą. Każda z poniższych sugestii powinna zostać rozwinięta tak w perspektywie egzegetyczno-teologicznej, jak i archeologiczno-historycznej, a także porównawczej z zabytkami i zachowanym piśmiennictwem starożytnego Bliskiego Wschodu, przede wszystkim, chociaż nie tylko, asyryjskim. Niemało bardzo ważnych

cheryba. Zdaje się raczej rzeczą pewną, że prorok pochodził z Judy, choć i w tym przypadku nie możemy podać żadnych bliższych danych”; S. A u s i n, *Księga Nahuma*, s. 1043.

³⁹ Zob. W. C h r o s t o w s k i, *Asyryjska diaspora Izraelitów – wyzwania i perspektywy badawcze*, w: t e n ż e, *Asyryjska diaspora Izraelitów i inne studia*, s. 15-34; t e n ż e, „Nic nie zostało, jak samo tylko pokolenie Judy” (2Krl 17,18b) – czy naprawdę? *Zagłada Samarii i Królestwa Izraela oraz jej skutki*, w: *tamże*, s. 35-54; t e n ż e, *Ezechieli jako świadek asyryjskiej diaspory Izraelitów*, w: *tamże*, s. 55-68; t e n ż e, *Od diaspory asyryjskiej do diaspory babilońskiej*, w: *tamże*, s. 99-125; t e n ż e, *Wizja ożywienia wyschniętych kości (Ez 37,1-14) jako świadectwo asyryjskiej diaspory Izraelitów*, w: t e n ż e, *Babilońskie deportacje mieszkańców Jerozolimy i Judy oraz inne studia*, *Rozprawy i Studia Biblijne* 34, Warszawa 2009, s. 13-34.

⁴⁰ W. T y l o c h, *Dzieje ksiąg Starego Testamentu. Szkice z krytyki biblijnej*, Warszawa 1994, s. 163.

⁴¹ W. C h r o s t o w s k i, *Izraelici w asyryjskich strukturach administracyjnych i wojskowych – przyczynek do badań nad sytuacją diaspory Izraelitów w Asyrii*, w: t e n ż e (red.), *Ex Oriente Lux. Księga pamiątkowa dla Ks. Prof. A. Troniny w 65. rocznicę urodzin*, Warszawa 2010, s. 129-150.

⁴² T e n ż e, *Księga Nahuma jako świadectwo asyryjskiej diaspory Izraelitów*, w: t e n ż e, *Asyryjska diaspora Izraelitów i inne studia*, s. 69-98.

i przydatnych dla tej problematyki obserwacji poczynili inni badacze i komentatorzy Księgi Nahuma, nigdy jednak pod kątem połączenia jej genezy z diasporą Izraelitów w Asyrii.

1. Czytelników i komentatorów Księgi Nahuma intryguje fakt, że nie ma w niej żadnej wyraźnej wzmianki o Królestwie Judy, natomiast dochodzi do głosu bardzo dobra znajomość geograficznych i topograficznych realiów Królestwa Izraela.⁴³ Widać to w hymnicznej teofanii zachowanej w 1,2-8,⁴⁴ przedstawiającej Jahwe jako Wojownika i Króla, oraz celebrującej Jego zwycięstwo przy użyciu ustalonej tradycji kultowej,⁴⁵ która, jak w gruncie rzeczy niemal cała księga, wykazuje wiele wspólnego z innymi językami tworzącymi zachodniosemicką grupę językową.⁴⁶ Od dawna podkreśla się, że opis teofanii, podobny do innych tego rodzaju tekstów Biblii Hebrajskiej, wykorzystuje kananejską scenierię objawienia Baala w burzy, wraz z żywiołami, które temu towarzyszą. Podobieństwo do ugaryckiego poematu o Baalu, który zawiera ten sam motyw walki między Baalem i Morzem (ANET 129-131; por. Ps 18,16; 74,12-17; 104,6-9), jednoznacznie wskazuje na kananejski rodowód biblijnego poematu. To z kolei sytuuje jego genezę na terenie dawnego Królestwa Izraela, gdzie wpływy i oddziaływanie wierzeń i praktyk kananejskich (potępianych przez Amosa i Ozeasa) były najsilniejsze. Autor przejął starszy, kananejski poemat religijny i zaadaptował go do potrzeb wiary monoteistycznej. Na pierwszym planie jest tu język mityczny.

W wersji 4b pojawiają się wzmianki o Baszanie i Karmelu oraz „kwiecie Libanu”. Pierwsze dwie odnoszą się do terytorium rozciągającego się od żyznych wzgórz Golanu na wschodzie, po dotykające Morza Śródziemnego pasmo Karmelu na zachodzie.⁴⁷ „Kwiat Liba-

⁴³ Jednak nie wszyscy komentatorzy Księgi Nahuma zwracają uwagę na ten aspekt i wyciągają odpowiednie wnioski; zob. np. B. Peckham, *History and Prophecy*, s. 396-406.

⁴⁴ Omówienie zawartości tej perykopy zob. np. P. Szeffler, *Księga Nahuma*, s. 50-60; B. Peckham, *History and Prophecy*, s. 396-399; K.J. Cathcart, *Nahum: Theology of*, s. 963; M.A. Sweeney, *Nahum*, s. 426-431; por. W. Chrostowski, *Księga Nahuma jako świadectwo asyryjskiej diaspory Izraelitów*, s. 72-80.

⁴⁵ P. Humbert, *Essai d'analyse de Nahoum 1,2 – 2,3*, ZAW 44/1926, s. 266-280; J. de Vries, *The Acrostic of Nahum in the Jerusalem Liturgy*, s. 476-481.

⁴⁶ Obszernie zob. K. Cathcart, *Nahum in the Light of Northwest Semitic*, *Biblica et Orientalia* 26, Rome 1971; tenże, *More Philological Studies in Nahum*, *Journal of North Semitic Languages* 7/1979, s. 1-12.

⁴⁷ J. H. Walton, V. H. Matthews, M. W. Chavalas, *Komentarz historyczno-kulturowy do Biblii Hebrajskiej*, Prymasowska Seria Biblijna 24, Warszawa 2005, s. 906.

nu” to nawiązanie do krainy położonej na północ od Baszanu i Karmelu. Opisywany obszar, ograniczony od północy górami Libanu, pokrywał się z terytorium Królestwa Izraela w połowie VIII w. przed Chr.,⁴⁸ czyli na krótko przed najazdami Asyryjczyków, którzy położyli kres jego istnieniu. Sąsiadujące z Galileą od północy góry uznawano za mityczne siedziby bóstw kananejskich.

Tożsamość autora odkrywa również dosadne nawiązanie (2,8) do przejścia przez najeźdźców potężnej figury asyryjskiej bogini Isztar, która znajdowała się w głównej świątyni oblężonej stolicy.⁴⁹ Okazałe sanktuarium poświęcone Isztar zlokalizowano w centrum Niniwy, na północny-wschód od pałacu Sennacheryba, nieopodal wschodniego muru stolicy.⁵⁰ Od początku II tysiąclecia przed Chr. Isztar, przedstawiana zazwyczaj w towarzystwie lwa, była, obok Aszura, głównym bóstwem asyryjskiego panteonu.⁵¹ Splądrowanie pałacu królewskiego i narodowego sanktuarium, utrzymywanych dotąd i ozdabianych z łupów zabranych podbitym ludom i narodom, jest przedstawiane jako oznaka klęski religii i polityki prowadzonej przez potężną dotąd Asyrię. Ironia, nieco zawoalowana, bo prorok nadal przebywa w środowisku pogańskim, odzwierciedla satysfakcję z powodu potwierdzenia bezsilności bóstw czczonych przez pogan.

Ludność Królestwa Izraela została zdziesiątkowana w ostatnich dekadach VIII w. przed Chr. i w Księdze Nahuma zachowały się reminiscencje deportacji dokonanych przez Asyryjczyków. Prorok oskarża Niniwę o uprawianie nierządu (3,4), którego przejawem było „sprzedawanie” innych ludów i narodów. Odnosi się to do asyryjskiej praktyki wymiany niewolników i przymusowego przemieszczania ludności podbitych krajów z jednego terytorium na inne.⁵² Aczkolwiek od uprowadzenia Izraelitów upłynęło ponad sto lat, pamięć

⁴⁸ Por. I. Finkelstein, *Stages in the Territorial Expansion of the Northern Kingdom*, *Vetus Testamentum* 61/2011, s. 227-242. .

⁴⁹ K. J. Cathcart, *Nahum in the Light of Northwest Semitic*, s. 96-98; tenże, *More Philological Studies in Nahum*, s. 7-8; M. Delcor, *Allusions à la déesse Ištar en Nahum 2,8?* *Biblica* 58/1977, s. 73-83.

⁵⁰ Rozmieszczenie najważniejszych obiektów Niniwy zob. J. Śliwa, *Sztuka i archeologia starożytnego Wschodu*, Warszawa 1997, s. 345.

⁵¹ A. Sołtysiak, *Religie Mezopotamii*, w: K. Pilarczyk, J. Drabina, *Religie starożytnego Bliskiego Wschodu*, Kraków 2008, s. 160-163.

⁵² Tak samo M.A. Sweeney, *Nahum*, s. 443; por. W. Chrostowski, *Przymusowe przesiedlenia ludności mezopotamskiej do Palestyny w kontekście polityki deportacyjnej władców państwa nowoasyryjskiego*, w: tenże, *Babilońskie deportacje mieszkańców Jerozolimy i Judy oraz inne studia*, s. 13-34.

o tamtych dramatach wśród potomków wygnańców była wciąż bardzo żywa.

Nie mniej ważna konkluzja nasuwa się w związku z obecną w Na 3,12 metaforą drzewa figowego. Jak ktoś, potrząsając drzewem w porze, gdy jego owoce są dojrzałe, sprawia, że spadają one wprost do ust, tak twierdzą, a wraz z nimi obrońcy Niniwy, stali się łatwym łupem najeźdźców.⁵³ Jednak na terenie Mezopotamii nie rosną figowce. Skojarzenie nawiązuje do flory palestyńskiej, zwłaszcza w północnej części podzielonej monarchii, gdzie drzewa figowe występowały bardzo często.

2. Poemat o upadku i plądrowaniu Niniwy (2,2-14),⁵⁴ jako „wyrocznia” przeciw temu miastu, stanowiący trzon Księgi Nahuma,⁵⁵ świadczy, że autor był naocznym świadkiem bądź uczestnikiem dramatycznych wydarzeń. Zagłada Niniwy została przedstawiona ze szczegółami, które precyzyjnie odzwierciedlają topografię miasta i przebieg ataku, jaki na nie przypuszczono.⁵⁶ Opis zagłady Niniwy potwierdza starożytny historyk Diodor, który napisał (*Bibliotheca Historica* 2,26),⁵⁷ że miasto zostało zajęte przez oblegających po tym, jak wezbrane wody zniszczyły fragment murów miejskich. Z kolei archeologia dostarcza wielu dowodów, że Niniwa została spalona. Jedno nie wyklucza drugiego, bo podpaleń miasta dokonano zapewne w jakiś czas po jego gruntownym splądrowaniu. W tym kontekście opis wyglądu wojowników oraz paniki i przerażenia w oblężonym mieście (2,4-6)⁵⁸ jednoznacznie sugeruje, że autor przedstawia dobrze mu znane wydarzenia, które poprzedziły ostateczną zagładę stolicy. Być może chodzi tu o aluzję do wystaw-

⁵³ M. A. Sweeney, *Nahum*, s. 446.

⁵⁴ Omówienie zawartości tej perykopy zob. np. P. Szeffler, *Księga Nahuma*, s. 60-67; B. Peckham, *History and Prophecy*, s. 399-402; K.J. Cathcart, *Nahum: Theology of*, s. 963-964; M.A. Sweeney, *Nahum*, s. 435-441; por. W. Chrostowski, *Księga Nahuma jako świadectwo asyryjskiej diaspory Izraelitów*, s. 81-89.

⁵⁵ P.A.H. de Boer, *An Inquiry into the Meaning of the Term maššā*, *Old Testament Studies* 5/1948, s. 197-214; obszernie zob. R.D. Weiss, *The Genre Maššā in the Hebrew Bible*, Clarendon Graduate School 1986.

⁵⁶ Zob. H.W.F. Sagg, *Nahum and the Fall of Nineveh*, *Journal of Theological Studies* 20/1969, s. 220-225.

⁵⁷ Szerzej na ten temat J.J.M. Roberts, *Nahum, Habakkuk, and Zephaniah. A Commentary*, Old Testament Library, Louisville 1991, s. 65-66.

⁵⁸ Zob. K. Spronk, *Nahum*, s. 96-98.

nej rezydencji królewskiej zbudowanej za panowania Assurbanipala (681-668), w której odkryto wspaniałą bibliotekę.⁵⁹

Obecność różnych elementów militarnych i terminologii wojсковej jest tak intensywna, że nie jesteśmy w stanie określić, o co dokładnie chodzi.⁶⁰ Można się zasadnie domyślać, że obok wzmiankowania rozmaitych elementów uzbrojenia⁶¹ podkreśla się rolę czynników psychologicznych, które mogły być decydujące w definitywnym rozstrzygnięciu zmagających militarnych. Na osobne podkreślenie zasługują przytoczone wezwania do powszechnego rabunku (2,10) oraz rozkazy i polecenia kierujących obroną miasta (2,2). Jedno nie ulega wątpliwości: Nahum był człowiekiem niezwykle wrażliwym i obdarzonym nieprzeciętnym zmysłem poetyckim, zaś intensywność przeżyć, jakim dał wyraz, wyraźnie wskazuje na osobiste uczestnictwo w wydarzeniach zagłady stolicy Asyrii.

3. Szczegóły podane w poemacie potwierdzają dobre wojskowe rozeznanie w topografii Niniwy oraz znajomość sztuki wojennej i wojennego rzemiosła. Miasto przecinała rzeka bądź kanał Kosr, a poziom wody regulował system starannie zaplanowanych i wykonanych akweduktów, śluz rzecznych i zbiorników, które w każdej chwili mogły być otwierane lub zamykane. W okresie pokoju wody Tygrysu, za pomocą starannie zaplanowanego systemu irygacyjnego, nawadniały pola i ogrody, zwłaszcza w sąsiedztwie pałacu królewskiego, natomiast w okresie wojen były wykorzystywane do obrony przeciw najazdowi wroga.

Potencjał obronny Niniwy wzmagaly rozlokowane na znacznym obszarze potężne umocnienia i twierdze. Zdobycie miasta było możliwe na skutek zniszczenia systemu regulującego dopływ wody albo podkopania czy wyburzenia fragmentu murów i przypuszczenie frontalnego ataku.⁶² Od dawna podkreśla się, że świadectwa piśmiennicze

⁵⁹ Zob. A. Parrot, *Biblia i starożytny świat*, Warszawa 1968, s. 113-160; J.H. Walton, V.H. Matthews, M.W. Chavalas, *Komentarz historyczno-kulturowy do Biblii Hebrajskiej*, s. 908.

⁶⁰ Zob. J.J.M. Roberts, *Nahum, Habakkuk and Zephaniah*, s. 65; K. Spronk, *Nahum*, s. 89; M.A. Sweeney, *Nahum*, s. 438-439.

⁶¹ J.H. Walton, V.H. Matthews, M.W. Chavalas, *Komentarz historyczno-kulturowy do Biblii Hebrajskiej*, s. 907.

⁶² D. Stronach, S. Lumsden, *UC Berkeley's Excavations at Nineveh*, *Biblical Archaeologist* 55/1992, s. 227-233; A. Kuhrt, *The Ancient Near East, c. 3000-330 B.C.*, New York 1998, s. 540-546.

i archeologiczne potwierdzają opis Niniwy podany w Księdze Nahuma.⁶³ W Na 3,14 zostały realistycznie przedstawione przygotowania do oblężenia, w ramach których dokonywano naprawy wyłomów i szkód spowodowanych przez erozję czy pierwsze ataki najeźdźców.⁶⁴ Tak samo niezbędne było zapewnienie mieszkańcom wystarczającej ilości wody pitnej, bez której nie sposób wyobrazić sobie dłuższej obrony miasta. W przypadku Niniwy zaistniał znamieny paradoks: położona nad rzeką i obfitująca w wodę, potrzebowała odpowiednio wcześniej zabezpieczenia wody na czas oblężenia, które zakończyło się zalaniem i spalaniem miasta.

4. Potencjał niechęci, który znalazł wyraz w ironicznej lamentacji nad Niniwą (3,1-7),⁶⁵ przemawia na korzyść tego, że ów wyrok pochodzi od kogoś, kto doskonale znał Asyrię oraz dużo wiedział o jej systemie administracyjnym i wojakowym. Niniwa, zlokalizowana na wschodnim brzegu nowego Tygrysu, stała się stolicą państwa za panowania Sennacheryba (705-681 r. przed Chr.),⁶⁶ który z niej rozpoczął wyprawę przeciwko Jerozolimie i Judzie (2Krl 18,13 – 19,37; Iz 36-37). Niniwa zastąpiła w tej funkcji Assur, ponieważ jej położenie na skrzyżowaniu szlaków komunikacyjnych ze wschodu na zachód oraz z południa na północ sprzyjało asyryjskiemu *Drang nach West*. Żywiołowy wzrost jej znaczenia przypadł na okres, który nastąpił wkrótce po deportacjach mieszkańców Królestwa Izraela. „Krwawe miasto” (3,1), „łupem napełnione i bezgranicznie drapieżne”, zostało porównane do surowo ukaranej nierządniczy, co jeszcze mocniej podkreśla motyw sądu.

Wymowna jest wzmianka w 3,16 o „kupcach liczniejszych niż gwiazdy na niebie”. Władcy asyryjscy wysyłali swoich emisariuszy celem nawiązywania szerokich kontaktów handlowych, co miało

⁶³ Zob. np. P. Szeffler, *Księga Nahuma*, s. 29.

⁶⁴ J.H. Walton, V.H. Matthews, M.W. Chavalas, *Komentarz historyczno-kulturowy do Biblii Hebrajskiej*, s. 909.

⁶⁵ Omówienie zawartości tej perykopy zob. np. P. Szeffler, *Księga Nahuma*, s. 67-76; B. Peckham, *History and Prophecy*, s. 402-405; K.J. Cathcart, *Nahum: Theology of*, s. 964; M.A. Sweeney, *Nahum*, s. 441-447; por. W. Chrostowski, *Księga Nahuma jako świadectwo asyryjskiej diaspory Izraelitów*, s. 89-94.

⁶⁶ P. Szeffler, *Księga Nahuma*, s. 27-28; A.K. Grayson, *Niniveh*, w: ABD, t. 4, s. 1118-1119; L. Stachowiak, *Imperium nowoasyryjskie a Juda w II połowie w. VIII*, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 29(1982) nr 1, s. 29-344; J.H. Walton, V.H. Matthews, M.W. Chavalas, *Komentarz historyczno-kulturowy do Biblii Hebrajskiej*, s. 905.

duży wpływ na ekonomię rozległego imperium.⁶⁷ Ich liczba i wpływy musiały być szczególnie odczuwalne w stolicy, do której powracali z różnych stron starożytnego świata.⁶⁸ Główne szlaki komunikacyjne były nadzorowane przez przydrożne stacje, służące królewskim wysłannikom za miejsca postoju i odpoczynku oraz zasięgania wieści o tym, co działo się na terenach rozległego imperium.⁶⁹ Nieco dalej (3,17) pojawia się wzmianka o załogach wojskowych i pisarzach, z użyciem tytułów dobrze znanych w nazewnictwie administracji asyryjskiej.

W Na 2,12-14 Niniwa została przedstawiona jako lew, który gromadzi łupy w poczuciu absolutnego bezpieczeństwa, nie spodziewając się, że jego trud okaże się daremny. Ten obraz jest szczególnie wymowny w kontekście wszechstronnej kontroli nad terytorium państwa⁷⁰ oraz imperialnych dążeń i terytorialnych zdobyczy władców Asyrii. Jej władcy często i chętnie przedstawiali siebie na masywnych płaskorzeźbach swych pałaców jako myśliwych polujących na lwy, co miało wskazywać na siłę, odwagę i sprawność oraz gloryfikować ich czyny i sławić mocarstwową potęgę państwa asyryjskiego.⁷¹ Taka ikonografia, zachowana wśród pozostałości pałaców w Niniwie,⁷² silnie oddziaływała na wyobraźnię, a tym razem została wykorzystana w sarkastycznym pytaniu retorycznym: „Gdzie legowisko lwów i ta jaskinia dla lwiat, do której zachodził lew, by tam przebywać, lwie kocie, a nikt nie przeszkadzał?” (2,12). To pytanie sugeruje, że autor, który niegdyś pozostawał pod wielkim wrażeniem królewskich płaskorzeźb, musiał więc często je oglądać, wykorzystuje dawne skojarzenia do podkreślenia bezprzykładnego upadku dumnych władców. Co więcej, pytanie nawiązuje do królewskiej siedziby jako centrum Niniwy, która mogła być dobrze znana autorowi tej dosadnej wypowiedzi. Podobną rolę pełni zamykająca księgę wzmianka (3,18-19)

⁶⁷ Zwięzłą i rzeczową prezentację Asyrii w szczytowym okresie jej historii zob. R. R o u x, *Mezopotamia*, tłum. B. K o w a ł s k a, J. K o z ł o w s k a, Warszawa 1998, s. 280-292.

⁶⁸ M. A. S w e e n e y, *Nahum*, s. 446.

⁶⁹ F. J o a n n e s, *Historia Mezopotamii w I. tysiącleciu przed Chrystusem*, tłum. S. Z a w a d z k i, Poznań 2007, s. 42.

⁷⁰ *Tamże*, s. 38-42.

⁷¹ M. A. S w e e n e y, *Nahum*, s. 440; J. Ś l i w a, *Sztuka i archeologia starożytnego Wschodu*, s. 350; J. H. W a l t o n, V. H. M a t t h e w s, M. W. C h a v a l a s, *Komentarz historyczno-kulturowy do Biblii Hebrajskiej*, s. 908.

⁷² Zob. kilka reprodukcji w: J. Ś l i w a, *Sztuka i archeologia starożytnego Wschodu*, s. 349-350.

o losie przedostatniego władcy z asyryjskiej dynastii Sargonidów, imieniem Sin-szariszkun (626-612),⁷³ za którego Niniwa została pokonana i zniszczona. Jego następca, Aszszur-uballit II, usiłował rządzić jeszcze dwa lata, do upadku Charanu w 610 r. przed Chr., ale był to już definitywny kres potęgi Asyrii.

5. Bardzo wymowna jest też zamykająca księgę seria wypowiedzi przeciw Niniwie. Szczególną rolę pełni w nich *d r a m a t y c z n e p r z y w o ł a n i e l o s u T e b*, bestialsko zburzonych przez Asyryjczyków podczas najazdu na Egipt. Teby, wzmiankowane w Na 3,8-10 pod egipską nazwą No-Amon („Miasto [boga] Amona”) były głównym miastem Egiptu w latach 711-525 przed Chr., zwłaszcza za panowania XXV dynastii, znanej jako sudańska.⁷⁴ Znaczenie tego miasta w dziejach Egiptu było ogromne, tak w sferze politycznej, jak i religijnej. Spojrzenie na klęskę Teb obecne w Księdze Nahuma ma charakter retrospektywny i porównawczy.⁷⁵ Położone prawie tysiąc kilometrów od wybrzeża Morza Śródziemnego, a więc daleko od granic państwa, którego było stolicą, wydawało się, analogicznie jak Niniwa, nie do pokonania. Ponadto Teby, podobnie jak Niniwa, leżały nad rzeką, czyli nad Nilem, która, jak Tygrys, miała mieszkańcom zapewnić dostatnie życie i bezpieczeństwo. Zdobycie Teb stanowiło apogeum potęgi Asyrii. Niewyobrażalny wcześniej paradoks polegał na tym, że ci, którzy zniszczyli i splądrowali Teby, po kilkudziesięciu latach sami doświadczyli zniszczenia i splądrowania przez wrogów. Takie skojarzenia nasuwały się zapewne i samym Asyryjczykom, co Nahum zręcznie wykorzystał.

Od zburzenia Teb upłynęło pół wieku i przez cały ten czas pamięć o tym wydarzeniu nadal była żywa wśród Asyryjczyków, ale w nowych okolicznościach nabrała nowej wymowy. Wypowiedzi Nahuma odznaczają się takimi odcieniami ironicznego zabarwienia, z których wynika, że doskonale znał nastroje panujące w Asyrii i jej stolicy. Dlatego tym dosadniej brzmiało sarkastyczne przypomnienie tamtego wydarzenia i skojarzeń, jakie ono wywoływało, by podkreślić ogromne rozmiary klęski tych, którzy okrutnie obchodzili się z innymi. Te nastroje dobrze wyczuwał zwłaszcza ktoś, kto znał sytuację w Asyrii „od wewnątrz” oraz często wysłuchiwał dumnego chwale-

⁷³ F. Joannes, *Historia Mezopotamii w I. tysiącleciu przed Chrystusem*, s. 31.

⁷⁴ D.B. Redford, *Thebes*, w: ABD, t. 6, s. 442-443;

⁷⁵ M.A. Sweeney, *Nahum*, s. 444-445.

nia się pokonaniem legendarnych Teb. Teraz, na jego oczach, upadła i stoczyła się w przepaść historii kolejna potęga, która wydawała się nie do pokonania. Jego ironiczną wypowiedź wzmacniają metaforyczne obrazy niszczycielskiej szarańczy (3,17).

Do tego dochodzi jeszcze jeden aspekt. Ton i treść wypowiedzi w drugiej części Księgi Nahuma pozwalają się domyślać, że autor dobrze znał formuły przekleństw z traktatów wasalnych zawieranych na starożytnym Bliskim Wschodzie.⁷⁶ Ten wątek zasługuje na osobne omówienie; sugeruje jednak, że autor Księgi Nahuma był zaznajomiony z procedurami i zwyczajami, które mógł znać tylko z bardzo bliskich kontaktów z wysokimi przedstawicielami władzy i administracji asyryjskiej.

Księga Nahuma – świadectwo diaspory Izraelitów w Asyrii

Uczeni żywo dyskutują,⁷⁷ czy cała księga w obecnym kształcie stanowi utwór, który powstał na krótko przed wygnaniem babilońskim, czy też są w niej fragmenty pochodzące z okresu po zakończeniu wygnania, czyli z końca VI w. przed Chr. albo i później. Debata dotyczy przede wszystkim części pierwszej (1,2 – 2,3), bo gdy chodzi o część drugą, nie sposób byłoby ją powiązać z okresem powygnaniowym. Niemalże uczonych traktuje poemat akrostychiczny oraz następujące po nim zapowiedzi sądu i wybawienia jako wtórne względem części drugiej, a dopatrując się ich paraleli w Iz 40–55, umiejscawiają kompozycję całości w okresie wygnania babilońskiego lub nawet po zakończeniu wygnania.⁷⁸

Bez względu na to, czy określenie „Nahum Elkoszyta”, umieszczone w nagłówku księgi, ma na względzie miejscowość w Galilei czy w Mezopotamii, jedno i drugie wskazuje na związki autora z asyryjską diasporą Izraelitów. Jeżeli chodzi, co bardziej prawdopodobne, o miejscowość położoną w północnej Palestynie, otrzymujemy ważne

⁷⁶ K.J. Cathcart, *Treaty Curses in the Book of Nahum*, Catholic Biblical Quarterly 35/1973, s. 179-187; J.-D. Machi, *Nahoum*, s. 517.

⁷⁷ Obszerne podsumowanie tych dyskusji zob. np. w: M. Weigl, *Current Research on the Book of Nahum*, Currents in Research in Biblical Studies 9/2001, s. 81-130.

⁷⁸ Tak: B. Renaud, *La Composition du livre de Nahum*, ZAW 99/1987, s. 198-217; K. Seybold, *Profane Prophetie. Studien zum Buch Nahum*, SBS 135, Stuttgart 1989; T. Lescow, *Die Komposition der Bücher Nahoum und Habakuk*, Biblische Notizen 77/1995, s. 59-85; G. Baumann, *Gottes Gewahlt im Wundel. Traditionsgeschichtliche und intertextuelle Studien zu Nahum 1,2-8*, WMANT 108, Neukirchen-Vluyn 2005.

potwierdzenie, że potomkowie deportowanych Izraelitów zachowali i pielęgnowali pamięć o pochodzeniu przodków przymusowo deportowanych przez Asyryjczyków. Natomiast jeżeli chodzi o miejscowość na terenie Mezopotamii, nagłówek świadczy, że zachowując i strzegąc świadomość swej tożsamości, kolejne pokolenia izraelskiej diaspory „wrosły” w nowe środowisko. Jednoznaczne rozstrzygnięcie tego dylematu jest zapewne niemożliwe, również dlatego, że, jak trafnie ujął to T. Brzegowy, „pismo tak skromnych rozmiarów prawdopodobnie nie przekazuje całego przesłania Nahuma”.⁷⁹

Tak czy inaczej, u początków Księgi Nahuma było spojrzenie typowe dla Izraelitów zamieszkujących od końca VIII w. przed Chr. w Mezopotamii, którzy pod koniec VII w. przed Chr. przeszli pod władzę nowego suwerena, czyli Babilończyków. Po przybyciu z początkiem VI w. przed Chr. trzech kolejnych fal wygnańców z Jerozolimy i Judy⁸⁰ to spojrzenie zostało przejęte i odpowiednio zaadaptowane również przez nich.

Uczeni są zgodni co do tego, że zapowiedzi sądu dotyczą Niniwy, ale nie ma jednej odpowiedzi na pytanie, kogo dotyczą zapowiedzi ocalenia. Nawet najbardziej zagorzali zwolennicy hipotezy o judzkim pochodzeniu tego hymnu jedynie sugerują, stawiając znak zapytania, że ich adresatami są mieszkańcy Jerozolimy i Judy.⁸¹ Można zasadnie przyjąć, że było tak w późniejszym okresie, gdy Księga Nahuma stała się znana w Palestynie, a zwłaszcza gdy, włączona do Księgi Dwunastu, weszła do zbioru Proroków Późniejszych. Natomiast tego rodzaju przypuszczenie wydaje się mało prawdopodobne w odniesieniu do tego poematu w jego pierwotnym kształcie. Liczne trudności stylistyczne i zmiany gramatyczne przemawiają za tym, że tworzywo księgi przeszło skomplikowaną obróbkę redakcyjną, która z jednej strony starała się ocalić jak najwięcej pierwotnego materiału, lecz z drugiej wyraźnie preferowała perspektywę „judzką”.

Wyrazistość potępień i fakt, że były adresowane przeciw sławnemu miastu, Niniwie jako stolicy Asyrii władającej niegdyś wielkimi połaciami Bliskiego Wschodu, przyczyniły się do tego, że dosadne wyrocznie zebrane razem wyrażały znacznie więcej niż wyraźne na-

⁷⁹ T. Brzegowy, *Pan jest cierpliwy, ale sprawiedliwy*, s. 166.

⁸⁰ W. Chrostowski, *Babilońskie deportacje mieszkańców Jerozolimy i Judy (597-582 r. przed Chr.)*, w: tenże, *Babilońskie deportacje mieszkańców Jerozolimy i Judy oraz inne studia*, s. 35-79.

⁸¹ J.-D. Macchi, *Nahoum*, s. 516.

wiązanie do konkretnego wydarzenia historycznego. Bardzo wcześnie dodano, pierwotnie zupełnie niezależny od tych okoliczności historycznych, hymn akrostyczny, nawiązujący do kulturowego i duchowego dziedzictwa północnego Kanaanu, znany w kręgach diaspory Izraelitów w Asyrii. Nie było – i nie ma – w nim żadnej wzmianki o Niniwie, ale w nowym kontekście było wiadomo, że symbolicznie wyraża doświadczenia zawarte w poematach, które dotyczyły zagłady stolicy Asyrii. Jego umieszczenie na początku księgi przesądza o rozumieniu i wykładni jej drugiej części, gdzie na pierwszym planie są wydarzenia historyczne. Poemat, który podkreśla skuteczność Bożego działania, mówi o Jahwe w trzeciej osobie, obficie wykorzystując motywy i skojarzenia mityczne typowe dla starożytnego Bliskiego Wschodu.⁸² Aczkolwiek jest prawdą, że nie potrafimy ustalić, kiedy ów akrostyczny hymn został dodany do antyasyryjskich poematów,⁸³ nie ma żadnych powodów, by twierdzić, że dokonało się to późno, czyli w okresie perskim bądź nawet hellenistycznym. Przeciwnie takim domysłem przemawia archaiczny język i słownictwo poematu, jego mezopotamskie paralele⁸⁴ oraz mityczna zawartość i skojarzenia,⁸⁵ a także, a nawet przede wszystkim, wyraziste nawiązania do realiów północnej części podzielonej monarchii.

Uderzającą cechą hymnu jest nacisk na to, że walka i zwycięstwo Jahwe nad mocami zła mają wymiar kosmiczny. Zostaje pokonany nie jakiś ludzki władca, choćby najbardziej mocarny i groźny, ale sam Belial jako uosobienie wszelkiego zła (1,11; 2,1).⁸⁶ Ponieważ Księga Nahuma ma wydźwięk mocno antyasyryjski, Niniwa, stolica Asyrii, stała się archetypem oraz uosobieniem wszelkich sił zła i ucisku. W każdych okolicznościach wyrażała zapewnienie, że Bóg Izraela nie jest bezsilny ani bezczynny, przeciwnie, w odpowiednim czasie daje poznać swoją skuteczną obecność w historii, którą chcą tworzyć

⁸² Rzeczowo i zwięźle na ten temat zob. M. A. Sweeney, *Nahum*, s. 428-431.

⁸³ B. Renaud, *La Composition du livre de Nahum. Une proposition*, *Zeitschrift für alttestamentliche Wissenschaft* 99/1987, s. 198-219; J. Blenkinsopp, *Storia della profezia in Israele*, s. 155.

⁸⁴ W. Soll, *Babylonian and Biblical Acrostics*, *Biblica* 68/1988, s. 305-323.

⁸⁵ Najstarsze i wciąż aktualne opracowanie tego tematu stanowi: H. Gunkel, *Nahum 1*, *Zeitschrift für alttestamentliche Wissenschaft* 13/1893, s. 223-244.

⁸⁶ Th. Gastor, *Belial*, IDB t. 1, Nashville 1962, s. 357; Th. Lewis, *Belial*, ABD, t. 1, Doubleday 1992, s. 654-656; D. Sperling, *Belial*, w: K. van der Toorn, B. Becking, P. van der Horst (red.), *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*, Leiden 1999, s. 169-171.

ludzie. Zagłada wrogiej stolicy nie jest dziełem przypadku, lecz skutkiem potężnej interwencji Boga w zmaganiach Izraela z jego nieprzyjaciółmi, a nawet zwycięstwa Boga nad wszelkimi siłami nieprawości i zła. Co więcej, podkreślany w niej kosmiczny charakter zwycięstwa Jahwe nad mocami zła z upływem czasu coraz bardziej nabierał eschatologicznego wydźwięku. Umożliwiło to ponawianie reinterpretacji i aktualizacji orędzia Nahuma, objaśniających sytuację każdego kolejnego pokolenia Izraelitów przez pryzmat losu, jaki spotkał Niniwę, śmiertelnego wroga Izraela i Boga. Potwierdza to oraz dobrze ilustruje peszer do Księgi Nahuma z Qumran (4QpNah lub 4Q169), a także fragmenty Księgi Nahuma zachowane wśród pozostałości zwoju Księgi Dwunastu odnalezionej w Wadi Murabba'at (Mur 88) i jej tekstu greckiego odnalezionego w Nachal Chever (8HevXIIgr).⁸⁷

Wzgląd na rozmaite aspekty, które zostały wyżej zasygnalizowane, wskazuje na bezpośrednie lub bardzo bliskie powiązania Nahuma z dworem władców asyryjskich w okresie, który poprzedził upadek Niniwy. Aczkolwiek należy liczyć się z możliwością, że zbiegł on z miasta przed jego oblężeniem i szczegóły klęski znał z relacji bezpośrednich świadków, bardziej prawdopodobne jest, że przeżył oblężenie i jako naoczny świadek poetycko wyraził to, co się wydarzyło. „Dokumenty z tego okresu wskazują, że niektórzy członkowie administracji pod wodzą Aszu-Uballota II zdołali uciec na zachód do Charanu, gdy upadek Niniwy stał się bliski”.⁸⁸ Jeżeli był wśród nich Nahum, należał więc do uprzywilejowanej klasy pisarzy,⁸⁹ którzy przeżyli zagładę miasta. Możliwa jest też inna sugestia, a mianowicie, że pozostał w mieście, lecz jako człowiek wykształcony został oszczędzony przez Babilończyków. Jest faktem, że klasa pisarzy dała początek wielowiekowej tradycji, która przyjęła się i rozwinęła w judaizmie okresu Drugiej Świątyni, a jej świadectwa odnaleziono w Qumran.⁹⁰ Zapewne dlatego nie jest sprawą przypadku, że Księga Nahuma (i Habakuka) cieszyła się we wspólnocie qumrańskiej szcze-

⁸⁷ E. T o v, *The Greek Minor Prophets Scroll from Nahal Hever: 8HevXIIgr*, Discoveries in the Judaean Desert 8, Oxford 1990.

⁸⁸ J. H. W a l t o n, V. H. M a t t h e w s, M. W. C h a v a l a s, *Komentarz historyczno-kulturowy do Biblii Hebrajskiej*, s. 909.

⁸⁹ Zob. rozdz. *Pisarze z Niniwy*, w: R. R o u x, *Mezopotamia*, s. 293-303.

⁹⁰ Na temat kontynuacji między pisarzami, o których mowa w akadycznych tekstach klinowych (*tupšarrūtu*), oraz pisarzami nazywanymi w języku aramejskim *sepīru*, zob. H. D r a w n e l, *The Aramaic Astronomical Book (4Q208 – 4Q211). Text, Translation and Commentary*, Oxford 2011, s. 53-70.

gólnym zainteresowaniem. Czyelnicy i słuchacze jej orędzia znajdowali w nim nadzieję i pocieszenie, tak potrzebne podczas trudnych doświadczeń dziejowych, które stawały się ich udziałem. Księga niosła wyraziste przesłanie:⁹¹ spektakularna klęska Niniwy pokazuje, że taki sam marny koniec czeka wszystkich, choćby najpotężniejszych, wrogów ludu Bożego. W chwilach klęski i upokorzenia Izrael otrzymywał zapewnienie, że panowanie Boga rozciąga się nad całym światem oraz że w każdych warunkach ostatnie słowo należy do Boga.

Całość księgi została opracowana w duchu deuteronomistycznym.⁹² z dodaniem wyraźnie rozpoznawalnych nawiązań do Judy i Jerozolimy (np. 1,11 – 2,1).⁹³ Wkrótce Księga Nahuma podzieliła losy kilku innych ksiąg Biblii Hebrajskiej: ponieważ w VI w. przed Chr. asyryjska diaspora Izraelitów została zdominowana przez przybyszów z Jerozolimy i Judy, którzy z czasem wymazywali wszelkie ślady jej istnienia,⁹⁴ w niepamięć poszła również rzeczywista geneza wyroczni przeciw Niniwie, których sedno stanowiła pamięć naocznego świadka o jej zagładzie.

Hipoteza zakładająca istnienie od końca VIII do początku VI w. przed Chr. znaczącej diaspory Izraelitów w Asyrii przykuwa coraz większą uwagę starotestamentalistów. Poważna debata nad nią, którą odbyli ks. prof. Artur Malina (Uniwersytet Śląski) i ks. prof. Waldemar Chrostowski (UKSW), miała miejsce podczas 49. Sympozjum Biblistów Polskich we wrześniu 2011 r. w Katowicach⁹⁵, co świadczy, że ta problematyka została na dobre przeniesiona na grunt biblistyki polskiej. Przebieg i rezultaty dotychczasowych ustaleń nie zostawiają wątpliwości, że chodzi o godny największej uwagi oraz niezwykle rozległy i stymulujący obszar badawczy, zaś odnośne dociekania i ich wyniki mają kluczowe znaczenie dla dalszych kierunków studiów biblijnych. Jedno jest faktem: istniał dotąd silny

⁹¹ Por. C.-A. Keller, *Die theologische Bewältigung der geschichtlichen Wirklichkeit in der Prophetie Nahums*, *Vetus Testamentum* 22/1972, s. 399-419.

⁹² B. Peckham, *History and Prophecy*, s. 401.

⁹³ M.A. Sweeney, *Nahum*, s. 431-435.

⁹⁴ W. Chrostowski, *Babilońskie deportacje mieszkańców Jerozolimy i Judy*, s. 69-79.

⁹⁵ Obydwa obszerne wystąpienia, skoncentrowane na Księdze Ezechiela jako świadectwie asyryjskiej diaspory Izraelitów, zostaną opublikowane na łamach rocznika „Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia Biblistów Polskich” 9/2012.

i niezrozumiały kontrast między jednostronnym wizerunkiem Asyrii i okresu nowoasyryjskiego w Biblii oraz powściągliwością większości komentatorów biblijnych na ten temat, a stale powiększającą się obfitością ustaleń asyriologów, które w ostatnich dekadach przeżywają prawdziwy rozkwit. Dobrze widać, że to, o czym Biblia milczy, poprzestając na lakonicznych wzmiankach, może i powinno zostać uzupełnione przez asyriologię, której znaczenie dla studiów biblijnych jest na pewno nie mniejsze niż np. egiptologii czy qumranologii.

Księdze Nahuma przypada w tej refleksji miejsce szczególne. Istnieje zresztą w jej przypadku charakterystyczna wzajemność. Wzgląd na istnienie asyryjskiej diaspory Izraelitów pozwala lepiej zrozumieć okoliczności powstania Księgi Nahuma; z drugiej strony wzgląd na treść tej wielce osobliwej księgi rzuca wiele światła na ostatnią fazę życia izraelskich wygnańców w Mezopotamii, która przypadła na czas przełomu wyznaczony kresem panowania Asyrii i pojawieniem się Babilonii, która rychło zajęła jej miejsce.

ks. Waldemar CHROSTOWSKI